

Obraz smrti v Škole kresťanskej Hugolína Gavloviča

The depiction of death in Škola kresťanská by Hugolín Gavlovič

Patrik Miskovics

Trnavská univerzita v Trnave, Slovensko

Abstract: The work deals with the literary treatment of the topic of death in the baroque poem Christian School by Hugolín Gavlovič, specifically in its cycle On Death. Emphasis is put on dominant motifs present in the thematic structure of the cycle in relation to its catechetical and didactic function, as well as on those characteristics of the poetic treatment of the topic that are typical for contemporary baroque poetics. The analysis itself is, with reference to the structure of its theme, in overall divided into three main sections: Earthly life and death, Contemplation of death and memento mori and Dying and body. A short segment is dedicated to the genre specifics of the text.

Keywords: Hugolín Gavlovič, baroque literature, religious poetry, death.

1 Úvod

V období baroka nebola téma smrti len jednou z mnohých, ale mala v rámci kolektívnej imaginácie popredné postavenie (porov. Mikulec, 2013, s. 213); ako píše Brtáňová, „barokový človek vychádzal z koncepcie smrti ako brány k Absolútnu“ (2012, s. 54). Cieľom tejto práce je určiť, akým spôsobom sa tematika smrti traktuje v barokovej básnickej skladbe Hugolína Gavlovičova *Škola kresťanská* (1758), a to konkrétne v prvom z jej štyroch cyklov, ktorý je pre túto tému vyhradený. Vzhľadom na ideológiu minulého politického režimu sa toto dielo pred rokom 1989 vo všeobecnosti opomínalo, výskum o ňom preto v súčasnosti ešte stále zaostáva (porov. Pavlovičová, 2014a, s. 137–139). Mojou ambíciou nie je vyvodzovať z textu všeobecné závery o dobovo podmienených postojoch k tematike smrti, ale zistiť, akým spôsobom sa v tomto konkrétnom texte realizuje literárne stvárnenie tejto témy. Sústredím sa jednak na dominantné motívy cyklu a jednak na tie jeho znaky, ktoré sú typické pre barokovú literárnu poetiku. Vzhľadom na veľký rozsah cyklu sa pridrižiam prevažne metódy dokladania motívov niektorými konkrétnymi pa-

sážami alebo väčšími textovými celkami (konceptmi), ktoré exemplárne vystihujú všeobecné tendencie prítomné v celkovej obsahovej štruktúre cyklu. Keďže *Škola kresťanská* predstavuje komunikát pevne zasadený do náboženského kontextu kresťanstva, budem sa pri práci s dielom sa opieram aj o Bibliu ako o viac-menej záväzný prototext pre diela kresťanského náboženského zamerania a sčasti aj o teologickú a historiografickú sekundárnu literatúru.

2 Škola kresťanská

Gavlovič sa spolu s Petrom Benickým zaraďuje medzi predstaviteľov barokovej didakticko-reflexívnej lyriky (porov. Gáfriková, 1989, s. 30–31). Uplatňovanie tohto termínu v súvislosti s Gavlovičom pravdepodobne súvisí s faktom, že pred rokom 1989 bola z ideologických dôvodov objektom záujmu najmä *Valaská škola*, zatiaľ čo *Škola kresťanská* (1758) sa z dôvodu jej náboženského zamerania prevažne opomínala, a to aj napriek tomu, že napríklad podľa Milana Hamadu *Valaskú školu* svojimi básnickými kvalitami prevyšuje (porov. Pavlovičová, 2014a, s. 138–139 a s. 169). Pre jej duchovné zameranie by zrejme bolo presnejšie pre *Školu kresťanskú* použiť výraz katechetická, prípadne, vzhľadom na jej tematické jadro, eschatologická, teda tematizujúca posledné veci človeka, pričom ide o najrozsiahlejšie dielo eschatologického charakteru v slovenskej barokovej literatúre (porov. Heriban, 1998, s. 361; Pavlovičová, 2014a, s. 137).

Z hľadiska klasifikácie textu by otáznym mohlo byť aj jeho zaradenie do literárneho druhu; napríklad Ján Mišianik sa vyjadril, že Gavlovič v podstate nie je lyrikom, ale „iba“ didakticko-moralizátorským básnikom (porov. Mišianik, 1974, s. 198). Zrejme je pravdou, že Gavlovič nie je lyrikom v tradičnom zmysle, a to najmä preto, že jeho hlavným cieľom vo všeobecnosti nie je komunikácia intímnych vnútorných obsahov a básnické sprostredkovanie jeho subjektívneho prežívania. Táto predstava o lyrike však zodpovedá iba jednému z lyrických subvariantov, menovite subvariantu autoreprezentačnému; Gavlovičova tvorba, vrátane *Školy kresťanskej*, patrí do apelatívneho lyrického subvariantu, v ktorom sa „autorský subjekt obracia na adresáta, usiluje sa doň ‚vraziť‘, ‚drgnúť‘ doň, aby zaujal požadovaný postoj“ (Pavlovič, 2011, s. 93). Apelatívny charakter *Školy kresťanskej* sa prejavuje najmä v neustálej orientácii na percipienta, sprevádzanej nadužívaním druhej osoby singuláru, kvôli čomu je Gavlovičov autorský subjekt v texte skutočne prítomný iba akoby sprostredkovane, skryte. Toto potláčanie autorskej subjektivity pritom možno dať do súvisu s nábožensky podmienenou koncepciou autora, v rámci ktorej je autor iba Božím nástrojom a „sám seba nedefinuje z pohľadu sakrálnosti za produktora, ale, hoci hovorí, je iba paciensom reprodukujúcim slová *Iného*“ (Pavlovič, 2011, s. 93)¹.

¹ Tento pohľad na autorstvo možno zrejme doložiť aj titulným listom *Školy kresťanskej*, na ktorom chýba meno autora, pričom sa autor za uplatnenia predložky *skrz* namiesto *od* uvádza iba ako chorý kňaz: „*skrz jedného nemocného kneza.*“

3 Pozemský život a smrť

Jedným z hlavných spôsobov, ktorými sa v cykle traktuje tematika smrti, je jej neustále nahliadanie z hľadiska faktov pozemského života. V texte sa tak v súlade s barokovou antitetickosťou konštruje prehľadná binárna opozícia *pozemský život – smrť (večný život)*, ktorej účelom je napomôcť hodnotovej orientácii percipienta v rozoberanej problematike. Život tu potom figuruje nielen ako protiklad k smrti a večnému životu, ale tiež ako jeho predohra, ktorá v duchu hesla *qualis vita, mors est ita* (aký život, taká smrť)² determinuje samotný moment smrti a posmrtný život (cestu duše po jej odtrhnutí sa od tela). Tento proces je pritom recipročný, keďže samotný život je ovplyvňovaný neustálym vedomím nevyhnutnosti smrti, konečnosti života.

Medzi kľúčové stratégie textu vo vzťahu ku konštrukcii obrazu pozemského bytia je intenzívne sústredenie sa na negatívne aspekty ľudského života, ich textová kumulácia a hyperbolizácia. Zdôrazňovanie negatívnych javov ľudského bytia je pritom v súlade s Pavlovičovej postrehom, že pre barokové texty je vo všeobecnosti charakteristické pesimistické vyznenie (porov. Pavlovičová, 2014a, s. 164). Na pozemské utrpenie sa zameriava aj koncept č. 130 (*Krátké v svete živobyťi, má nám k potešení býti*). Dôraz sa tu kladie na krátkosť ľudského života, ktorá sa však paradoxne vníma ako pozitívum, keďže dlhý život by bol podľa autora iba predĺžením pozemského utrpenia. Tento názor je tu pritom dotovaný autoritou Senecovho výroku: „*Mluví Seneka učeny: dobrá vec se stala / že žádnému prirodzenost' dluho žit' nedala*“ (tretie dvojveršie konceptu). Štvrté s piatym dvojverším potom znova kumulatívne vymenúvajú rozličné podoby pozemského utrpenia:

Což má člověk k živobyťi? Starosti veliké,

rozličné nebezpečenství, nemoci všeliké.

Strach, chudobu, neduživosť, prenasledování,

krehkosť k hríchu ustavičnú, ducha sužování (v. 1671 – 1674).

Zaujímavé je, že v opozícii k prevažne fyzickým formám utrpenia sa tu nakoniec pripomínajú aj duchovné ťažkosti, menovite ľudská náchylnosť na hriech, ktorá je navyše permanentná („*krehkosť k hríchu ustavičnú, ducha sužování*“). Posledné dvojveršie konceptu bezútešnosť pozemskej existencie formuluje v extrémne vypätej polohe:

Mnozí v úzkostách všelikých zunovali žíti,

radnej by si vyvolili juž jednú zemříti (v. 1675 – 1676).

Autorov pesimizmus vo vzťahu k pozemskému bytiu človeka je tu obzvlášť exponovaný; ľudský život sa prezentuje v polohe, v ktorej sa pre daného človeka stáva neznesiteľným, a preto nadobúda rýdzo negatívnu hodnotu. Smrť sa potom stáva preferovanou alterna-

² Toto heslo si Gavlovič zvolil aj za názov svojho 46-stranového didaktického spisu z roku 1749 (porov. Brtáňová, 2012 s. 53).

tívou, konečným vyslobodením zo zovretia pozemských útrap. Zároveň je tu však potrebné dodať, že v cykle *O smrti* Gavlovič v súlade s kresťanskou náukou jednoznačne odsudzuje akt samovraždy³.

V cykle *O smrti* sa v súlade s heslom *vanitas vanitatum, omnia vanitas* (lat. „márnosť nad márnosť, všetko je márnosť“; porov. Minárik, 1984, s. 14) pozemský život nahliada ako bezvýznamný a ničotný. Nepoukazuje sa tu pritom iba na jeho krátkosť (neadekvátnosť z hľadiska kvantity), ale na celkovú bezvýznamnosť, efemérnosť až neskutočnosť hodnôt viažucich sa na časnú, pozemskú existenciu, pričom táto sa v texte javí ako akési simulakrum, sen alebo divadelné predstavenie (*theatrum mundi*; porov. Vráblová, 2013, s. 88). Ako uvádza Minárik, „barokový človek akoby bol žil v akomsi neskutočnom a snovom svete alebo vystupoval ako herec v predstavení pozemského života, ktoré sa odohrávalo na doskách veľkého svetového divadla. Pravá skutočnosť nastala až po skončení sna alebo hry, t. j. po smrti“ (Minárik, 1984, s. 16). Život ako sen sa prezentuje napríklad v koncepte č. 74:

*Sen jest v svete život lidský, a v smrti se mine,
čos' mel ve sne, neni tvoje, když spaní pomine* (v. 1001 – 1002).

Divadlo sveta je potom tematickým centrom konceptu č. 8:

*Považuj si: tento svet jest theatrum veliké,
v nem se čiňá komédie, a kumšty všeliké.
A my lidé v nem žijící persony činíme,
juž k hodnosti, juž k chudobe často se meníme* (v. 201 – 204).

Pozemský život sa teda v texte vníma nie ako skutočná, prvotná úroveň reality, ale iba ako odraz, symbol alebo emblém skutočného, nadpozemského sveta, čo je charakteristické pre barokové zmýšľanie vo všeobecnosti (porov. Minárik, 1984, s. 16). Fakty časného sveta nie sú pravou hodnotou, ale predstavujú iba rolu, úlohu, ktorá bola človeku na krátky čas prepožičaná a môže sa ľahko zmeniť ešte za pozemského života, keďže všetko je krehké a nestále; skutočná hodnota spočíva v priestore mimo vnímateľnej reality, pričom táto úroveň skutočnosti sa človeku stane dostupnou až po jeho smrti. Toto súvisí aj s Gavlovičovým vnímaním bohatstva a sociálneho statusu:

*V prach a popel smrt' obracá pána i sedláka,
neb podle prirodzenosti vseckým je jednaká* (v. 259 – 260).

Sociálne rozvrstvenie spoločnosti a majetková nerovnosť sú zobrazené ako dočasné a v princípe nepodstatné, keďže smrť tieto rozdiely stiera; ľudstvo je v kontexte smrti rovné, ba až rovnaké, homogenizované („v prachu bohatí chudobní poznať se nedajú“, v. 256), pričom materiálne statky v tejto súvislosti nehrajú žiadnu rolu:

---

³ Porov. napr. koncept č. 152 (*Bud'to v svete trpké žití, nesloboda se zabiti*).

*V tem ti žáden nepomúže, ani tvé umení,
ani stríbro, ani zlato, i drahé kamení (v. 265 – 266).*

V podobnom duchu sa nesie aj ďalšia textová stratégia zvyrazňujúca márnosť a pomínelnosť časnej existencie: topický motív *ubi sunt* (lat. „kde sú?“). Vo všeobecnosti ide o vymenúvanie osôb alebo miest, často historicky významných alebo bohatých, a zdôrazňovanie faktu, že sa už pomínuli, a to napriek ich niekdajšiemu majestátu a bohatstvu (porov. Cuddon, 1991, s. 1011–1012; Šmatlák, 2007, s. 256). Charakteristickým príkladom uplatnenia tohto motívu je koncept č. 105 (*Mnozí mnoho meli, a predce pomreli*). V ňom sa viacnásobne anaforicky opakuje výraz „kde sú“, za ktorým je uvedený alebo opísaný status danej osoby:

Kde sú, kteří se vozili ve voze hodnosti?

Kde sú již nepremožených cisárův mocnosti?

Kde sú králi, kteří meli krajiny ve vláde?

Kde sú páni, kteří kone krmili k paráde? (v. 1365 – 1368).

Neskôr sa okrem vysokopostavených osôb zhromažďujú aj javy stelesňujúce pohodlný a bezstarostný život, napr. „*Kde sú šaty? kraj výborný? kde služebníci?*“ V desiatom verši potom autor konečne v momente detenzie poskytuje odpoveď na nahromadené otázky: „*Pomreli. Neb smrt' panuje nad všemi od vekův.*“ Opäť sa tu teda zdôrazňuje univerzálnosť smrti, vo svetle ktorej sa sociálne rozdiely javia ako bezvýznamné, pričom autor potom v predposlednom verši efektne konštruje kontrast medzi nahromadenými obrazmi majestátnosti a bezútešnou realitou smrti, uplatniac motívy prachu a kostí: „*V prach se všeci obrátili, z mnohých neni kosti.*“ V poslednom verši je opisovaný princíp v druhej osobe vzťahnutý aj na samotného percipienta: „*I ty též půjdeš za nimi podle povinnosti.*“

Prchavosť a ničotnosť pozemského života sa v texte často zobrazuje aj cez niektoré typické metaforické obrazy, ktoré u vnímateľa evokujú želaný dojem nestálosti pozemských hodnôt. Napríklad v koncepte č. 182 (*Marnost' svetská nic neplatí, milovníkův svojich tratí*) sa svetská márnosť prirovnáva k *dymu, hmle, pare* a *pene*, čo sú všetko materiálne konkretizácie princípu efemérnosti, prchavosti. V ešte vypätejšej podobe sú obrazy pomínelnosti nakumulované v koncepte č. 245 (*Ze života nechlub se víc, nebo neni z ničeho nic*). V ňom Gavlovič uplatnil prirovnanie k *tieňu, kvetu, zeline, tráve, prachu, pene, vode, kvapke, lístku, ľadu, vtákovi, šípu, stromčeku, orlovi, vetru, oblaku, pierku, hmle, dymu, pare, blatu* atď. Tieto motívy patria v rámci barokovej literatúry medzi tzv. *loci communes* (lat. „spoločné miesta“), teda ustálené motívy, ktoré sa pri komponovaní diel intertextuálne preberajú (porov. vysvetlivky v Gavlovič, 2012, s. 699)⁴.

⁴ *Loci communes* sa uplatňovali už v literatúre obdobia stredoveku, napríklad legendické texty vykazovali početné spoločné miesta (v prípade legiend nazývané aj hagiografické topoi). Textuálne uplatňovanie motívov *loci communes* je dôsledkom dobovej literárnej konvencie, podľa ktorej sa od autora neočakáva invenčnosť, kreativita, ale formulácia problému literárnymi prostriedkami, ktoré sú čitateľovi už viacmenej známe a neprekvapia ho (porov. Bočková, 2013, s. 35; Pavlovičová, 2015, s. 38).

4 Kontemplácia smrti a memento mori

Nutnosť rozjímania nad smrťou sa javí ako jeden z kľúčových aspektov Gavlovičovho prístupu k eschatologickej tematike, pričom jeho text má byť pre čitateľa sprievodcom pri tejto činnosti. V *Darování Tretímu rádu Serafinskému* Gavlovič uvádza: „*Rozjímati ku užitku jest síc kumšt nemalý / však i z čítaní pilného můžeš met' zisk stálý / A jak si to budeš spívat', ducha v sobe vzbudíš / budeš žádat' to napraviť, jestli v nečem blúdíš.*“ Ako podotýka Vráblová, funkcií textu ako sprievodcovi pri kontemplácii napomáha fakt, že téma sa vždy nahliada z viacerých hľadísk a že dôležité myšlienky sa v ňom opakujú viackrát (porov. Vráblová, 2004, s. 53).

Predpokladom aktívne kontemplatívneho života je ustavičné uvedomovanie si konečnosti pozemskej ľudskej existencie. V dôsledku toho sa v Gavlovičovom texte neustále opakujú a variujú formulácie nevyhnutnosti konca ľudského života, často ako typické barokové výzvy *memento mori* (lat. „pamätaj na smrť“). Toto heslo s pôvodom v antickom Ríme sa v svete kresťanstva tešilo veľkej obľube a prísne kontemplatívne rády ho používajú dodnes. V období baroka bolo pripomínanie smrti veľmi frekventované napríklad vo výtvarnom umení, ale aj počas bohoslužieb: kňaz zvykol počas kázne držať v ruke lebku ako symbolické *memento mori* (porov. Mikulec, 2013, s. 215; Pavlovičová, 2014a, s. 170).

V koncepte č. 257 (*Na tos' na svet prišel, abys' z neho vyšel*) sa nevyhnutnosť smrti ako fakt sprevádzajúci každú pozemskú chvíľu človeka znázorňuje obrazne ako písmeno M (mors) permanentne vpísané do ľudských dlaní:

Každý člověk na svých dlaních má literu eM, eM,

aby sobe připomínal to slovíčko: zemrem (v. 3193 – 3194).

Tento obraz asociuje jednak Kristove ukrižované dlane a tiež stigmy niektorých svätcov. Dlane sú v koncepte miestom, kde je „vpísaný“ osud človeka, podobne ako keď veštec „číta“ osud človeka z línií na dlani (chiromantia). Tento osud je však pre Gavloviča u každej osoby vždy rovnaký a nemenný (smrť). Dôsledok nevyhnutnosti smrti je potom formulovaný v poslednom dvojverší konceptu: je nerozumné lipnúť na pozemskom živote, príliš sa v ňom udomáčať, myseľ treba obrátiť za horizont pozemskej existencie, pričom toto nežiaduce udomáčať sa vo svete sa vyjadruje metaforicky ako stavanie hniezda („*nemúdrost' jest, s velkú prácú tam hnízdo stavati'*“).

Koncept č. 97 (*Zdržanlivost' nadobývá, kdo smrt' v mysli často mívá*) formuluje potrebu rozjímania o smrti vo vzťahu k zdržanlivosti (ako odmietnutie pozemskej márnosti):

Potřebná jest zdržanlivost' ve všech vecách tebe,

tu nabudeš, jak rozjímaš často o pohrebe (v. 1271 – 1272).

Zhromažďovanie pozemských statkov sa tu charakterizuje ako niečo, čo odvádza pozornosť človeka od tých vecí, ktoré sú skutočne podstatné (posmrtná existencia a príprava na ňu). Explicitné *memento mori* je prítomné v predposlednom dvojverší konceptu („*čokoliv kdykoliv činíš, smrt' mej vždy na mysli'*“); nevyhnutnosť smrti je podľa Gavloviča

niečo, čo má človek zohľadňovať neustále, bez ohľadu na činnosť (teda nie iba počas modlitby alebo bohoslužby), a každý aspekt jeho života má byť tomuto faktu podriadený.

5 Umieranie a telo

V cykle *O smrti* má, samozrejme, výsadné postavenie tematika umierania a samotnej chvíle smrti. Cyklus je tematicky príbuzný príručiekam typu *ars moriendi* (lat. „umenie umierať“), ktorých účelom bolo pomôcť čitateľovi pripraviť sa na moment smrti, a tak si zabezpečiť tzv. „dobrú smrť“ (*mors bona*), príp. „šťastnú smrť“ (*mors felix*; porov. Mikulec, 2013, s. 218). Ako uvádza Mikulec, „dobrá smrť [...] byla pro barokního katolíka velmi důležitá, mohla totiž napomoci jeho duši při přechodu do věčného života“ (Mikulec, 2013, s. 218). Dobrá smrť teda nebola cieľom sama osebe. Z hľadiska dobrej smrti bolo pritom dôležité, aby bol umierajúci zmierený s Bohom, aby prijal náležité sviatosti a aby sa pomeril s ľuďmi zo svojho okolia.

Relatívne veľké množstvo konceptov v cykle sa sústreďí na opis a vymenúvanie rozličných spôsobov smrti a okolností umierania, pričom týmto zdôrazňovaním diverzity príčin smrti sa poukazuje na krehkosť a pomínutelnosť ľudského zdravia a života. Gavlovič v koncepte č. 98 (*Starosť, prípadok a nemoc, té jidú smrti na pomoc*) rozlišuje tri základné spôsoby smrti: staroba, choroba a nehoda. Každému z uvedených spôsobov smrti potom vyhradzuje aj samostatný koncept, napr. starobe koncept č. 128 (*Po starosti smrť je jistá, kdo je starý, nech se chystá*), chorobe koncept č. 161 (*Všelijaké sú nemoci, mnohé nemajú pomoci*) a nehodám napr. koncept č. 164 (*A i zdraví zemírajú, bud'to smrť v mysli nemajú*). V mnohých konceptoch tematizujúcich spôsoby smrti sa uplatňuje motív *ubi sunt* – vymenúvajú sa historické postavy a uvádzajú sa okolnosti ich smrti, ako je to v koncepte č. 179 (*Ach, v lidskej smrtedlnosti, není žádnéj bezpečnosti*):

*Saufejus byl v teplících; když z kúpele vyšel,
zjedel vajco, pil medovec, a hned' k smrti přišel.
A Decimus Saufejus zemrel pri obede,
a Škapulu od večere smrť do hrobu vede (v. 2253 – 2256).*

Niektoré koncepty potom na malom priestore kumulujú veľké množstvo rôznych spôsobov smrti, čo im dáva až morbidne vyznenie. Príkladom je koncept č. 138 (*Smrť neb konec všem jednaký, způsob k smrti všelijaký*), v ktorom sa spôsob smrti konkretizuje po viacnásobne opakovanom zámene *ten*:

*Ten od vody, ten od ohne, ten v boji od kulky,
ten umírá na posteli, když žádá pilulky,
ten z trápení, ten od hladu, ten z rany morovej,
ten z úpadku, a ten zase z rady doktorovej (v. 1763 – 1766).*

Ako píše Vráblová, Gavlovič „motívom nečakaného príchodu smrti povzbudzuje čitateľa, aby sa vyrovnal s realitou smrti a pripravil sa na jej príchod“ (Vráblová, 2013, s. 90). Neznalosť hodiny smrti má byť pre percipienta motiváciou na čnostný život, keďže mu nemusí byť dopriaty čas na predsmrtné pokánie.

Dôležitou stratégiou vo vzťahu k tematizácii umierania a smrti v cykle je sústredenie sa na ľudské telo, s dôrazom kladeným takmer výhradne na jeho nedokonalosť, krehkosť, príp. až odpudivosť. Dobové náboženské myslenie chápalo človeka dualisticky, s telom na jednej strane a s dušou na strane druhej, pričom telo bolo vo všeobecnosti objektom pohľadania (porov. Pavlovičová, 2014b, s. 509)⁵. Tento dualizmus sa prekrýva s barokovou antitézou hmota (príroda) – duch (Boh), ktorú Minárik vo svojej monografii *Baroková literatúra* uvádza na prvé miesto v zozname barokových antitéz (porov. Minárik, 1984, s. 13). Takýto postoj sa intenzívne prejavoval už v stredovekých legendách, pre ktoré je charakteristické vyzdvihovanie asketického spôsobu života, sexuálny pesimizmus a nepriateľstvo voči telu a telesnosti (porov. Pavlovičová, 2014b, s. 509–511)⁶. Z hľadiska literárneho stvárnenia sa to v období baroka manifestuje tým, čo Mišianik nazval „naturalizmom rozkladu, hniloby a makabrizmu“ (Mišianik, 1974, s. 204), teda hojným uplatňovaním výraziva akcentujúceho príkro materiálny, biologický aspekt ľudského tela, často cez sústredenie sa na zmyslové vnímanie (napr. dôraz na zápach). Vyobrazovanie ľudského tela ako nedokonalého a protivného možno tiež vnímať ako prejav „hlbokého kajania a ľudského sebahľadania“ a zároveň „priamo pred očami prebiehajúcej pomítnutosti“ (tamže). Barokový naturalizmus možno z výrazového hľadiska dať do súvisu s tzv. estetikou šoku, ktorú Miko spája s kategóriou drastickosti výrazu (orientácia na „znaky, javy, scény a výrazy drsného, hrubého, obscénneho, násilného, odporného, sadistického zážitkového charakteru“); (Miko, 1978, s. 169)⁷.

Gavlovič sa v cykle *O smrti* sústreďí jednak na to, čo sa s telom deje počas smrti, a tiež na to, čo sa s ním deje po smrti, teda na proces telesného rozkladu. Samotné umieranie sa opisuje ako z externej perspektívy (symptómy viditeľné zvonka), tak aj z vnútornej perspektívy, pričom Gavlovič sa snaží percipientovi sprostredkovať subjektívne pocity sprievádzajúce umieranie. Obidva tieto postupy sa navzájom križia v koncepte č. 14 (*Ostatné bolesti, nemôžu se znésti*). Z príznakov vnímateľných zvonka tu uvádza napr. potenie, vyvracanie očí, stratu farby v tvári a v celom tele, suché ústa a studené údy. Medzi subjektívne vnímané príznaky smrti zaraďuje strácanie síl, stratu zraku, stratu sluchu, neschopnosť hovoriť, bolesť v prsiach a sťažené dýchanie. Ako vidieť, umieranie sa zo subjektívneho pohľadu umierajúceho opisuje najmä cez proces zlyhávania zmyslových sústav, keďže práve zmysly tvoria spojivo medzi subjektívnym vedomím človeka a vonkajším svetom. Výhradne na senzuálne vnímanie sa vo vzťahu k umieraniu Gavlovič sústreďí v koncepte č. 81 (*Všecké zmysly hynú v ostatnú hodinu*), v ktorom prechádza od sluchu

⁵ Porov. napr. aj Rim 7, 24: „Ja nešťastný človek! Kto ma vyslobodí z tohto tela smrti?“ Toto dualistické chápanie človeka sa tematizuje napr. v koncepte č. 78 (*To smrťú volajú lidé, když duša ven z tela jide*).

⁶ Paradoxom vo vzťahu k dobovému sexuálnemu pesimizmu je baroková mysticko-erotická lyrika, v ktorej sa láska ku Kristovi a Panne Márii básnicky stvárnjuje prostriedkami ľúbostnej lyriky (napr. *Ženíchu můj spanilý...* od Žofie Kubíni; porov. Šmatlák, 2007, s. 250–253).

⁷ Ako uvádza Mišianik, „... otras, šok a úžas je cieľom barokového umenia“ (Mišianik, 1974, s. 176).

(„uši ohluchnú“), cez zrak („oči zrak utratá“), chuť („jazyk stratí košťování“), čuch („i nos smradu nezavoňá“) až po hmat („a i zmysel dotýkání přijde k ničemnosti“). Z hľadiska opisu umierania je v cykle dôležitý aj motív porušenia tela a dôraz na jeho krehkosť a pomínutelnosť, pričom smrť sa tu vníma ako dôsledok narušenia hraníc tela, ako strata jeho fyzickej integrity (porov. Vráblová, 2013, s. 89–90). Toto sa realizuje napríklad cez stotožňovanie tela s hlinou, čím sa evokuje jeho krehkosť (napr. v. 1359 – 1360: „A to si pilne považuj, že si zem a hlina / a nebude z tebe nikdy matéria jiná“) alebo vymenúvaním rozličných chorôb, na ktoré je telo náchylné (napr. koncept č. 161 s titulom *Všelijaké sú nemoci, mnohé nemajú pomoci*)⁸.

Intenzívnym naturalizmom sa vyznačuje napr. koncept (*Človek žijící, zedá te červíci*), v ktorom sa mŕtve telo vyobrazuje ako pokrm pre červy a iné živočíchov:

Tak od smradu v hrobe zhnije, a červ ho roztočí,

hadi vzniknú, a zežerú štrevá, tvár i oči.

Pokrm bude hadům, červům, a i žabám spolu,

a tak přijde svým časem na ničemnost' holú (v. 313 – 316).

Červy, hady a žaby tu ako živočíchov vyznačujúce sa odpudivosťou zosilňujú obrazotvorný potenciál veršov vo vzťahu k znázorňovanému rozkladnému procesu. Dôraz sa pritom kladie na porušenie tela, na narušenie jeho fyzických hraníc („hadi vzniknú“), pričom naturalistický efekt sa umocňuje amplifikačným vymenúvaním rôznych častí tela, ktoré majú padnúť za obeť rozkladu („štrevá, tvár i oči“). Posledné dvojveršie konceptu zdôrazňuje, že z pohľadu svojho tela nebude mať percipient pokoj ani po smrti („o pokoji tela tvého žádnú nečin' zmínku“), čo rozrušuje predstavu o smrti ako o večnom odpočinku a zároveň je to v protiklade k ľudskej tendencii budovať okolo mŕtveho tela auru dôstojnosti. Toto má zrejme percipienta utvrdiť v presvedčení, že možnosť akéhokoľvek posmrtného pokoja a posmrtnej dôstojnosti sa viaže výhradne na nesmrteľnú existenciu duše.

6 Záver

Zhrňajúco možno konštatovať, že Gavlovičovo literárne spracovanie tematiky smrti v cykle *Škola kresťanská* sa vyznačuje tým, čo Šmatlák nazval „významovou interferenciou medzi transcendentálnosťou a pozemskosťou výpovede“ (Šmatlák, 2007, s. 268), teda snahou o komunikáciu náročných, posvätných obsahov presahujúcich rozumové schopnosti človeka prostredníctvom takých jazykových prostriedkov, ktoré sú čitateľskému okruhu známe, keďže odkazujú na aspekty jeho každodennej reality. Výrazom tejto snahy je aj intertextualita diela prejavujúca sa, okrem iného, v uplatňovaní topických motívov (napr. ubi sunt) a loci communes, ktoré sú v dobovej literatúre ustálené, a preto pre percipienta nepredstavujú zásadnejší interpretačný problém. Orientácii čitateľa napomáha

⁸ Pri odkaze na hlinu sa aluduje Gn 2, 7: „Vtedy Pán, Boh, utvoril z hliny zeme človeka a vdýchol do jeho nozdier dych života. Tak sa stal človek živou bytosťou.“

aj antitetickosť textu, ktorá sa manifestuje ako inscenácia motívov na báze binárnych protikladov, pričom jeden protiklad vždy predstavuje negatívny hodnotiaci pól a druhý pozitívny (pozemský život – večný život, telo – duch, hriech – cnosť). Tieto tvorivé stratégie súvisia s faktom, že dielo je určené pre širšiu laickú verejnosť, vo vzťahu ku ktorej má spĺňať katechetickú funkciu (porov. Gavlovič, 2012, s. 9).

V súlade so špecifickým náboženským kontextom diela sa smrť v texte neprezentuje ako niečo, čo je prítomné bezpečne vo vzdialenej budúcnosti, ale ako fakt s implikáciami pre čitateľovu súčasnosť, pričom tieto implikácie majú viesť k duchovnej premene kresťana, ktorý sa vzdialil Bohu. Pozemský život sa vo vzťahu k večnému životu prezentuje iba ako jeho predohra, prípadne ako odraz, symbol večnosti. Vedomie nevyhnutnosti smrti, posilnené jej stálym pripomínaním, má u človeka viesť k zavrhnutiu hriechu a odvráteniu sa od svetskej márnivosti. Na posilnenie vedomia neodvratnosti smrti slúžia aj tie časti, v ktorých sa podrobne opisuje smrteľná agónia (často zo subjektívneho pohľadu umierajúceho) a posmrtný rozkladný proces, vo všeobecnosti za uplatnenia naturalistických obrazov zdôrazňujúcich drastickosť a odpudivosť telesnej, materiálnej reality.

Literatúra

1. *Biblia. Sväté písmo Starého a Nového zákona*. 2012. Trnava : Spolok svätého Vojtecha. ISBN 978-80-7162-888-0.
2. Bočková, Hana. 2013. Škola kresťanská jako text nábožensky vzdělávací. In Gáfríková, Gizela, ed. *Hugolín Gavlovič a jeho dielo v dobovom literárnom a kultúrnom kontexte*. Bratislava : Ústav slovenskej literatúry SAV. S. 30–42. ISBN 987-80-88746-21-8.
3. Brtáňová, Erika. 2012. *Na margo staršej literatúry*. Bratislava : Kalligram. ISBN 987-80-8101-678-3.
4. Cuddon, J. A. 1991. *The Penguin Dictionary of Literary Terms and Literary Theory*. London : Penguin Books. ISBN 978-0-14-051227-4.
5. Gavlovič, Hugolín. 2012. *Škola kresťanská*. Bratislava : Kalligram. ISBN 978-80-682-0.
6. Gáfríková, Gizela. 1989. Kritické zhrnutie a interpretácia základných údajov o Hugolínovi Gavlovičovi. In Sedlák, I., ed. *Hugolín Gavlovič v dejinách slovenskej kultúry*. Martin : Matica slovenská. S. 19–36. ISBN 80-7090-016-4.
7. Heriban, Jozef. 1998. *Príručný lexikón biblických vied*. 3. vyd. Bratislava : Don Bosco. ISBN 80-88933-07-2.
8. Miko, František. 1978. Estetická komunikácia. In Miko, František – Popovič, Anton. *Tvorba a recepcia*. Bratislava : Tatran.
9. Mikulec, Jiří. 2013. *Náboženský život a barokní zbožnost v českých zemích*. Praha : Garda Publishing. ISBN 978-80-247-3698-3.
10. Minárik, Jozef. 1984. *Baroková literatúra. Svetová, česká, slovenská*. Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo.
11. Mišianik, Ján. 1974. *Pohľady do staršej slovenskej literatúry*. Bratislava : Veda.
12. Pavlovič, Jozef. 2011. *Prednášky zo štylistiky slovenčiny*. Trnava : Typi Universitatis Tyrnaviensis. ISBN 978-80-8082-494-5.
13. Pavlovičová, Kristína. 2014a. *Eschatológia v slovenskej barokovej poézii*. Trnava : Typi Universitatis Tyrnaviensis. ISBN 978-80-8082-815-8.
14. Pavlovičová, Kristína. 2014b. Motív sexuálnej zdržanlivosti a panenstva v stredovekých uhorských legendách. In *Slovenská literatúra*. Vol. 61, no. 6, pp. 509–527. ISSN 0037-6973.

15. Pavlovičová, Kristína. 2015. *Staršia slovenská literatúra. Stredovek*. Trnava : Pedagogická fakulta Trnavskej univerzity. ISBN 978-80-8082-927-8.
16. Šmatlák, Stanislav. 2007. *Dejiny slovenskej literatúry I. (9 – 18. storočie)*. 4. vyd. Bratislava : Literárne informačné centrum. ISBN 978-80-89222-28-5.
17. Vráblová, Timotea. 2004. Hugolín Gavlovič a téma Antikrista. In Gáfriková, Gizela, ed. *Literárne dielo Hugolína Gavloviča (1712 – 1787) v súradniciach dobovej duchovnej kultúry a vzdelanosti*. Bratislava : Serafín. S. 51–61. ISBN 80-88944-85-6.
18. Vráblová, Timotea. 2013. Zrkadlo života a smrti (Cyklus O smrti v Gavlovičovej Škole kresťanskej). In Gáfriková, Gizela, ed. *Hugolín Gavlovič a jeho dielo v dobovom literárnom a kultúrnom kontexte*. Bratislava : Ústav slovenskej literatúry SAV. S. 78–97. ISBN 987-80-88746-21-8.

Kontakt

Bc. Patrik Miskovics

Katedra slovenského jazyka a literatúry, Pedagogická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave

Priemyselná 4, P. O. BOX 9, 918 43 Trnava

patrik.miskovics@tvu.sk